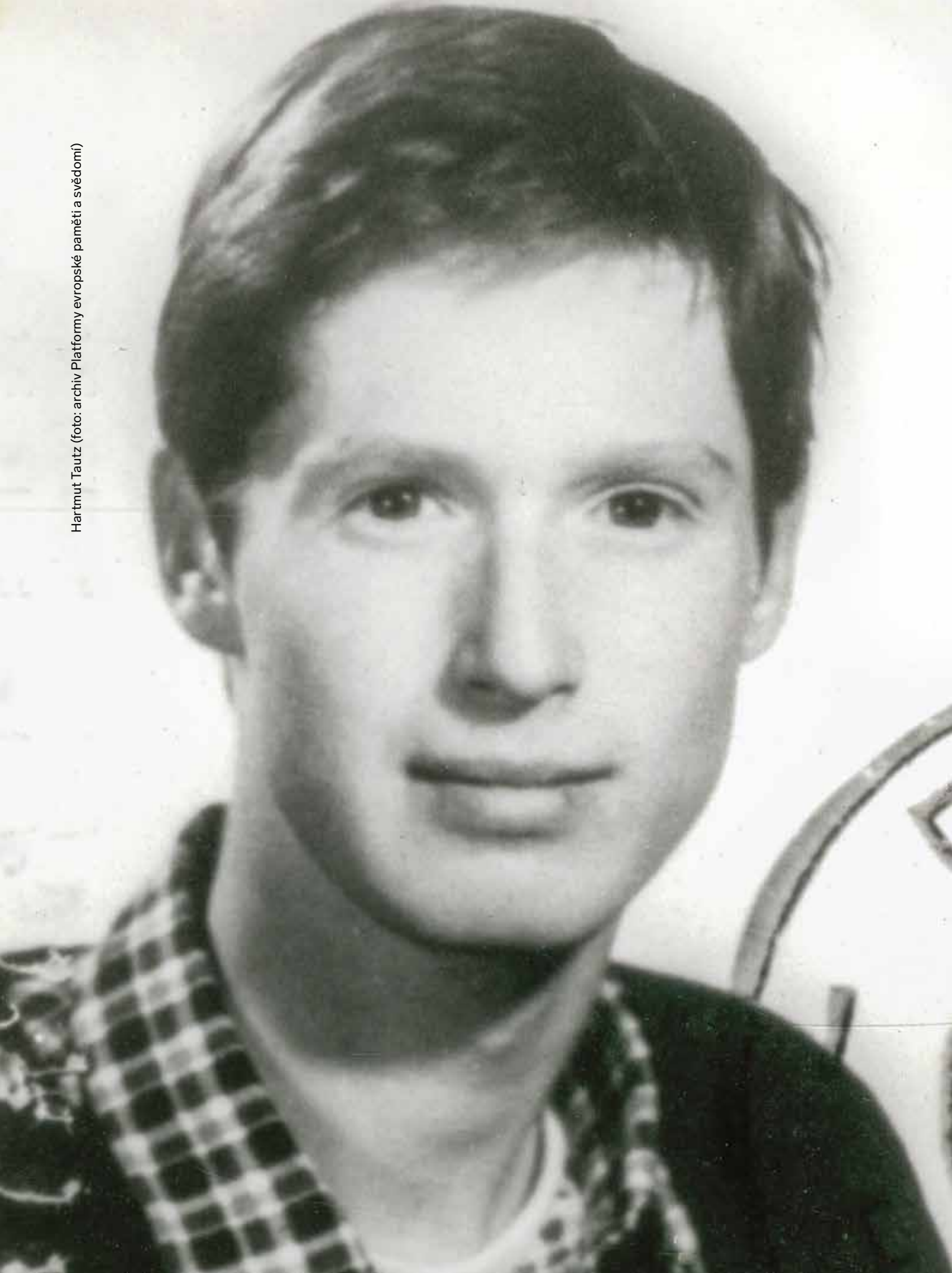

Hartmut Tautz (foto: archiv Platformy evropské paměti a svědomí)

Spravedlnost nejen pro Hartmuta Tautze

Ohlédnutí za deseti lety projektu JUSTICE 2.0

NEELA WINKELMANNOVÁ

Před Obvodním soudem pro Prahu 1 se musí od 11. června 2024 zodpovídat Jan Muzikář (nar. 1934), bývalý náčelník štábu – 1. zástupce náčelníka Hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státních hranic (HSPS OSH), a to za smrt Františka Faktora, Hartmuta Tautze a Johanna Dicka a za zranění dalších jedenácti lidí na železné oponě v bývalém Československu v 80. letech minulého století. Jeho trestní stíhání je výsledkem práce Platformy evropské paměti a svědomí, která se svým projektem JUSTICE 2.0 již deset let snaží otočit kola spravedlnosti směrem od cesty do zapomnění a dosáhnout potrestání pachatelů komunistických zločinů.

 Když dne 10. prosince 1948 v Paříži přijímala Organizace spojených národů Všeobecnou deklaraci lidských práv, chartu, jejíž motivací byla potřeba zabránit opakování hrůz druhé světové války, zdrželo se hlasování osm z jejích tehdejších 56 členů. Vedle Saúdské Arábie a Jihoafrické republiky dokument nepodpořilo šest komunistických diktatur: Běloruská SSR, Československo,

Polsko, Ukrajinská SSR, Sovětský svaz a Jugoslávie.¹

Deklarace formulovala ve svých třiceti člancích základní práva a svobody, které jsou dnes součástí ústav demokratických států, Evropské úmluvy o lidských právech Rady Evropy z roku 1950 i Listiny základních práv Evropské unie z roku 2000, mezi nimi právo na život, právo na svobodu pohybu a cestování a právo na spravedlnost.

Od svého vzniku až do pádu v letech 1989–1991 upíraly komunistické diktatury veškerá tato práva vlastním občanům, kteří žili v trvalém stavu bezpráví, státního zločinu a strachu, a to v době, která byla považována za čas míru. Za železnou oponou byly v Evropě popraveny, zabity nebo deportovány stovky tisíc nevinných lidí, miliony byly uvězněny, mučeny nebo donuceny vykonávat otrocké práce a desítky milionů lidí byly podrobeny jinému bezprávnému a nelidskému zacházení nebo pronásledování. Ze dvou variant totalitních diktatur 20. století – nacionálního socialismu a komunismu – lze komunismus považovat za tu perfidnější. A to jak z hlediska počtu zmařených lidských životů, které má na svědomí (střední odhady činí 100 milionů²), tak ve schopnosti přežít a zajistit si beztrestnost za spáchané zločiny. Nestíhání zločinů ve svém důsledku vede k jejich relativizaci a vymazávání z historické paměti, což umožňuje glorifikaci komunistické minulosti a zvyšuje hrozbu návratu totality v nové podobě.

¹ Viz <https://digitallibrary.un.org/record/617878?ln=en&v=pdf#files>, hlasování na s. 22 (citováno k 30. 7. 2024). Další satelity Sovětského svazu – Albánie, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko – byly přijaty do OSN až v roce 1955 a NDR v roce 1973.

² COURTOIS, Stéphane a kol.: *Černá kniha komunismu* (Paseka, Praha – Litomyšl 1999) uvádí 100 milionů obětí komunismu. Ale například Rudy Rummel, profesor na univerzitách Indiana, Yale a Hawaii, který studoval smrt způsobenou různými druhy vlád a zavedl pojem denocida, se dopočítal 148 milionů občanů zabitých komunistickými režimy v letech 1917–1987. RUMMEL, Rudy: *Reevaluating China's Democide to 73,000,000* – viz <https://democraticpeace.wordpress.com/2008/11/24/reevaluating-chinas-democide-to-73000000/> (citováno k 30. 7. 2024).

Ukázkově to dnes bohužel vidíme na příkladu Ruské federace pod vládou Vladimíra Putina.

Po vojenské porážce nacionálního socialismu ve 2. světové válce se o nastolení spravedlnosti postaralo mezinárodní společenství. Vítězné mocnosti zorganizovaly mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku (1945–1946), následné norimberské procesy (1946–1949) a mezinárodní vojenský tribunál pro Dálný východ v Tokiu (1946–1948). Pravda o zločinech byla zdokumentována, spravedlnost – byť částečně – vykonána, hlavní pachatelé odsouzeni a mezinárodní společenství rozeštvané válkou mohlo úspěšně nastoupit na cestu usmíření. Tento proces vyústil v západní Evropě ve vznik Evropské unie jako zóny míru, demokracie a prosperity. Norimberské procesy spustily další vlny soudů s nacistickými zločinci na národní úrovni, jako byly osvětimské procesy v Polsku ve 40. letech, v Německu v 60. letech a v Rakousku v 70. letech 20. století.³ Trestní stíhání nacistických zločinů však není dodnes u konce. V roce 2011 vynesl krajský soud v Mnichově II průlomový rozsudek proti Johnu Demjanjukovi za to, že se coby dozorce v koncentračním táboře Sobibor dopustil spoluúčasti na vraždách 28 060 lidí.⁴ Po tomto precedentu pokračují další obdobné procesy proti mužům i ženám, jejichž věk mezitím překročil devadesátku, i stovku. Další průlomový rozsudek ze srpna 2024 potvrdil pravomocné odsouzení Irmgard Furchner, gleté sekretářky z koncentračního tábora

Stutthof, za práci „od psacího stolu“, jíž spoluzavinila vraždy 10 505 lidí.⁵

Po pádu komunismu ve střední a východní Evropě se však žádný obdobný proces nekonal. Mezinárodní společenství se v tomto směru nikterak neangažovalo; komunistické

Stíhání vedoucích představitelů diktatury je tak v postkomunistických zemích kromě Německa jen nesystematické, sporadické, dochází k němu často až s odstupem mnoha let, po zpřístupnění tajných archivů bývalého režimu a s chabými výsledky

Vlády nebyly poraženy vojensky zvenčí. A namísto trestního postihu vedoucích představitelů těchto režimů zkraje nové demokratické éry, který by zajistil čistý stůl a morální satisfakci pro celou společnost, především pro oběti diktatury, měla většina postkomunistických států jiné priority: transformaci ekonomiky, zakládání demokratických institucí, přijímání nové legislativy atd. Ze čtyř pilířů tzv. transitional justice (spravedlnosti přechodné éry), tedy hledání pravdy, spravedlnosti, reparací a záruk neopakování, se uplatňovaly především poslední dva, a to v podobě rehabilitací, odškodňování, restitucí a lustrací. Důvodem pro potlačení průchodu spravedlnosti za komunistické zločiny by mohla být i skutečnost, že se v roce 1989 jednalo o dohodnuté předání moci

mezi představiteli slábnoucího komunistického režimu a opozicí (Polsko⁶, Československo⁷) či vzdání se vládnoucí úlohy komunistické strany (Maďarsko⁸), při kterém mohly být dány i záruky beztrestnosti.⁹

Stíhání vedoucích představitelů diktatury je tak v postkomunistických zemích kromě Německa jen nesystematické, sporadické, dochází k němu často až s odstupem mnoha let, po zpřístupnění tajných archivů bývalého režimu a s chabými výsledky. Jsou dva státy, jež vyčnívají – Rumunsko svým rychlým krutým procesem s diktátorem a Německo po znovusjednocení, které jako jediné úspěšně odsoudilo řadu představitelů vedení komunistické strany a státu bývalé NDR k nepodmíněným trestům odnětí svobody, a to za zločiny symbolicky spjaté s vnitroněmeckou hranicí (viz info-box na s. 18). Roli při tom hrála mj. skutečnost, že v Německu došlo po roce 1991 v průběhu rozsáhlých prověrek profesní způsobilosti bývalých východoněmeckých soudců a státních zástupců k jejich téměř úplnému vyřazení ze služeb demokratického státu.¹⁰

V ostatních postkomunistických zemích se trestní stíhání pachatelů z éry komunistického režimu potýká s personální kontinuitou v orgánech činných v trestním řízení a soudnictví a s tím spojenou liknavostí a neochotou konat¹¹, s nedostatečným přístupem k utajovaným dokumentům obsahujícím důkazy z doby diktatury i s nedostatkem politické podpory. Důsledkem scházejícího účinného procesu hledání pravdy a spravedlnosti je, že se postkomunistické společnosti

3 Viz <https://de.wikipedia.org/wiki/Auschwitzprozesse> (citováno k 30. 7. 2024).

4 Viz https://de.wikipedia.org/wiki/John_Demjanjuk#Prozess_in_Deutschland (citováno k 30. 7. 2024).

5 Rozsudek Spolkového soudu z 20. 8. 2024 – viz https://de.wikipedia.org/wiki/Irmgard_Furchner (citováno k 22. 8. 2024).

6 Viz [https://pl.wikipedia.org/wiki/Okragły_Stół_\(Polska\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Okragły_Stół_(Polska)) (citováno k 30. 7. 2024).

7 HANZEL, Vladimír: *Zrychlený tep dějin*. Galén, Praha 2006.

8 Viz https://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_People%27s_Republic#Transition_to_democracy (citováno k 30. 7. 2024).

9 ČEŘOVSKÝ, Zbyněk: Pravda o 13. prosinci 1989. *Věrní zůstali* (časopis Sdružení bývalých politických vězňů), 2005, roč. 15, č. 10, s. 4.

10 Viz https://www.mdr.de/heute-im-osten/projekte/wer-beherrscht-den-osten/wbdo_richter-100.html a <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/535706/kann-man-mit-ddr-richtern-einen-rechtsstaat-machen/> (obě citováno k 30. 7. 2024).

neusmířují a zůstávají rozděleny. Zločiny nebyly pojmenovány a pachatelé nebyli odsouzeni. Naopak, zejména ti, kteří měli za diktatury vysoké funkce, si užívají dobrého sociálního a ekonomického postavení a důchodových požitků vycházejících z jejich služby totalitnímu režimu, což je velmi často v hrubém kontrastu s podmínkami, v nichž dodnes žijí jejich oběti.

Státy světa se však počínají rokem 1948 dohodly na právu na spravedlnost pro každého. Článek 47 Listiny základních práv Evropské unie zaručuje každému právo, aby jeho věc byla spravedlivě, veřejně a v přiměřené lhůtě projednána nezávislým a nestranným soudem, předem zřízeným zákonem. V roce 2012, tedy 23 let po pádu železné opony, proto vyzvalo čtyřicet pět organizací obětí a svědků komunistických zločinů z devíti zemí mezinárodní společenství, aby se konečně věnovalo otázce spravedlnosti.

PROJEKT JUSTICE 2.0

Deklarace 2012 byla inspirována založením nevládní organizace Platforma evropské paměti a svědomí, která nabídla možnost zvednout téma nepromlčitelných zločinů komunismu na mezinárodní úroveň.

Platforma evropské paměti a svědomí (dále jen Platforma) je zájmové

Deklarace 2012

„Vedení upřímnou snahou o právní narovnání zločinů komunismu a odčinění nesmírného utrpení, které postihlo miliony občanů v totalitních komunistických režimech, žádáme zákonodárné sbory těchto zemí a orgány Evropské unie, aby přijaly účinné právní normy, které by umožnily spravedlivé potrestání komunistických zločinců a zrušení všech výhod, kterých dosud užívají.“

Deklaraci 2012 přijali 17. ledna 2012 v Praze zástupci sedmnácti sdružení obětí totality z České republiky za přítomnosti velvyslanců (nebo jejich zástupců) evropských zemí spadajících do bývalé sféry sovětského vlivu. Hybnou silou byl Zdeněk Boháč, předseda iniciativy Právní narovnání zločinů komunismu. Signatáři z dalších zemí byli registrováni do 5. června 2012.

Zdroj: www.memoryandconscience.eu/declaration-2012
(citováno k 30. 7. 2024)

sdružení právnických osob, které se zabývají vyrovnáváním se s totalitními režimy 20. století v Evropě. Impuls k jejímu vzniku dala *Pražská deklarace o svědomí Evropy a komunismu* z 2. června 2008¹² a následná rezoluce Evropského parlamentu *Svědomí Evropy a totality* z 2. dubna 2009.¹³ Platformu podpořila Rada EU ve svých závěrečích z 9.–10. června 2011.¹⁴ Oficiálně byla založena v Praze 14. října 2011 při summitu premiérů Visegrádské skupiny dvacítkou paměťových institucí a organizací z 12 členských států EU.¹⁵ Platforma má sídlo v Praze a dnes čítá 72 institucí a organizací z 24 zemí Evropy a Severní Ameriky.¹⁶ Spravedlnost za komunistické zločiny

je jedním z jejich hlavních témat, vedle výzkumu, vzdělávání, zvyšování povědomí o obětech totality a jejich připomínání. Již v roce 2010 uspořádala pracovní skupina pro založení Platformy v Praze konferenci *Zločiny komunistických režimů*.¹⁷ V roce 2012 následovala konference *Právní narovnání komunistických zločinů*¹⁸ v Evropském parlamentu v Bruselu. Potvrdilo se na nich, že komunistické diktatury páchaly mezinárodní zločiny,¹⁹ zejména zločiny proti lidskosti, v každé zkoumané zemi, že v mnoha z nich existuje systémová neochota tyto zločiny stíhat a že je třeba hledat nové cesty ke spravedlnosti, neboť mezinárodní zločiny

11 Pokud jde o Českou republiku, autorka tohoto textu prováděla v letech 2007–2008 spolu s JUDr. Šárkou Weberovou pro senátora Martina Mejstříka (nezávislý) rozsáhlou archivní rešerši k ustanovení a renominaci soudců v ČSFR v letech 1990–1992, z níž vyplynulo, že z doby diktatury bylo převzato minimálně 1 598 civilních soudců, z nichž alespoň 50 % bylo před rokem 1990 členy KSČ. Míništrí spravedlnosti vytvářeli v parlamentu tlak na rychlé ustanovení soudců a jejich profesní minulost se až na několik málo výjimek neproověřovala. Před rozpadem federace byli pak zákonem č. 29/1993 Sb. z 22. 12. 1992 převzati do služeb demokratické České republiky bez jakéhokoliv zkoumání všichni prokurátoři, vojenští soudci a vojenští prokurátoři.

12 WINKELMANN-HEYROVSKÁ, Neela - MEJSTŘÍK, Martin (eds.): *Svědomí Evropy a komunismus. Mezinárodní konference (Praha 2.–3. června 2008)*. Martin Mejstřík, Praha 2009. Pražská deklarace je otištěna na s. 152–168. Sborník je dostupný online - viz <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/sbornik-svedomi-cz.pdf> (citováno k 30. 7. 2024).

13 Viz https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_CS.html (citováno k 30. 7. 2024).

14 Viz https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/122521.pdf (citováno k 30. 7. 2024).

15 Viz <https://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2020/03/Agreement-of-the-Platform1.pdf> (citováno k 30. 7. 2024).

16 Viz <https://www.memoryandconscience.eu/about-the-platfor/about-the-platform/> (citováno k 30. 7. 2024).

17 *Zločiny komunistických režimů. Mezinárodní konference. Pohled historiků a právních expertů (Praha, 24.–26. února 2010)*. ÚSTR, Praha 2011.

18 *Legal Settlement of Communist Crimes. Proceedings of the International Conference (Brussels, 2. June 2012)*. Platform of European Memory and Conscience, Praha 2014.

19 Právní termín mezinárodní zločiny zahrnuje genocidu, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti.

Stíhání komunistických vůdců v Evropě

Baltské státy po znovunabytí nezávislosti nestíhaly nikoho z vedení komunistické strany za zločiny páchané v době trvání SSSR. Lotyšsko a Litva však stíhaly pachatele puče z roku 1991. **Estonsko** neodstíhalo žádné vrcholné představitele komunistické strany. V **Lotyšsku** byl odsouzen k 8 letům vězení Alfrēds Rubiks, bývalý šéf Komunistické strany Lotyšska z doby rozpadu SSSR, za pokus o puč proti lotyšské vládě v červnu 1991. **Litva** odsoudila v roce 1999 Mykolase Burokevičiuse, prvního tajemníka Komunistické strany Litvy, ke 12 letům odnětí svobody za protistátní činnost v lednu 1991, kdy sovětská vojska zabila 14 civilistů u televizní věže ve Vilniusu. V roce 2019 pak odsoudila bývalého ministra obrany SSSR Dmitrije Jazova v nepřítomnosti k 10 letům vězení za válečné zločiny a zločiny proti lidskosti za jeho roli v puči proti demokratickému hnutí z roku 1991. Spolu s ním bylo odsouzeno 66 dalších osob, většinou v nepřítomnosti, včetně bývalého generála KGB Michaila Golobatova, který dostal trest odnětí svobody v délce 12 let.

Výjimečná situace nastala v **Rumunsku**, kde byli v průběhu krvavé revoluce provázené střelbou do prodemokratických demonstrantů diktátor Nicolae Ceaucescu a jeho manželka Elena zajati na útěku a odsouzeni vojenským ad hoc tribunálem k trestu smrti, jenž byl ještě téhož dne, 25. prosince 1989, vykonán. V roce 1997 pak byli spolu s dalšími odsouzeni k trestům 5 let a více Alexandru Homošteanu, bývalý ministr vnitra, a Tudor Postelnicu, bývalý šéf tajné služby Securitate, za mimosoudní popravu dvou mladých lidí, kteří roku 1981 unesli autobus ve snaze utéct na Západ. V roce 2016 následovaly pravomocné rozsudky proti bývalému řediteli věznice v Ramnicu Sarat Alexandru Visinescuovi a bývalému šefovi pracovního tábora v Peripravě Ionu Ficiorovi, kteří oba dostali dvacetileté nepodmíněné tresty odnětí svobody.

V **Německu** po znovusjednocení proběhly v letech 1991–2004 procesy, v nichž byli důsledně odstíháni pachatelé zabíjení civilistů na bývalé přísně střežené vnitroněmecké hranici, tzv. Mauerschützenprozesse. Odsouzeno bylo 151 osob, mezi nimi 10 členů vedení komunistické strany, 42 vojenských velitelů a 99 vojáků pohraniční stráže. Nejvýše postaveným odsouzeným se stal Egon Krenz, poslední generální tajemník východoněmecké komunistické strany SED, který dostal trest ve výši 6 a půl roku odnětí svobody. Nepodmíněně odsouzeni byli dále mj. ministr národní obrany Heinz Kessler, a sice na 7 a půl roku, členové politbyra SED Günter Schabowski a Günther Kleiber, kteří dostali 3 roky, Fritz Streletz s trestem 5 a půl roku a Hans Albrecht, odsouzený na 5 let a 1 měsíc. Ministr vnitra Erich Mielke stanul sice původně před soudem za zabíjení na hranicích, nakonec byl však odsouzen za dvojnásobnou vraždu z roku 1931 k 6 letům odnětí svobody. Odsouzení Streletz, Kessler a Krenz neuspěli se stížností u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku, který jejich rozsudky potvrdil.

V **Polsku** byl v roce 2008 zahájen soud s posledními žijícími představiteli komunistického státu – bývalým předsedou vlády a prezidentem Wojciechem Jaruzelským, bývalým ministrem vnitra Czesławem Kiszczakem a dalšími osobami za vyhlášení výjimečného stavu panujícího v letech 1981–1983, při kterém bylo zabito 91 osob a uvězněny tisíce lidí, často bez soudu. Proti Jaruzelskému bylo stíhání zastaveno s ohledem na jeho zdravotní stav, Kiszczak byl v roce 2012 podmíněně odsouzen na 2 roky.

V **Maďarsku** umožnilo teprve přijetí zákona z roku 2011 trestní stíhání zločinů spáchaných během maďarského povstání z přelomu října a listopadu 1956. Díky tomu byl v roce 2014 v první instanci odsouzen na 5 a půl roku odnětí svobody bývalý ministr vnitra Béla Biszku za to, že nařídil střelbu do demonstrantů, při níž zemřelo 49 osob. Stal se tak jediným z čelných představitelů komunistického režimu, který byl v zemi souzen. Biszku se však odvolal a zemřel v roce 2016 před rozhodnutím odvolacího soudu.

V **Bulharsku** se mezi lety 1990 a 1996 nepodařilo pravomocně odsoudit diktátora Todora Živkova v žádném z pěti procesů s pěti různými obžalobami. Pravomocně odsouzeni však byli roku 1993 bývalý premiér Georgi Atanasov a ministr financí Stojan Ovčarov, a to za zneužití státních prostředků, k trestům 10 a 9 let odnětí svobody. Nepotrestáno tak dodnes zůstává hrubé porušování lidských práv z doby komunismu, počínaje zabíjením, deportacemi a vězněním lidí.

V **České republice** byli dodnes pravomocně odsouzeni tři členové předsednictva ÚV KSČ. Jde o Miroslava Štěpána, který byl v roce 1990 potrestán 4 a půl lety vězení za to, že nařídil použití vodních děl a slzného plynu proti demonstrantům za tzv. Palachova týdne v lednu 1989, o bývalého ministra vnitra Františka Kíncla, odsouzeného roku 1993 na 3 roky nepodmíněně za nezákonné „preventivní izolace“ opozičních aktivistů, a o Karla Hoffmanna, který byl odsouzen v roce 2003 k 6 letům za odpojení vysílače Československého rozhlasu 21. srpna 1969. Ani u nás nebyl žádný komunistický pohlavár odsouzen za trestné činy proti životům lidí. Na **Slovensku** nedošlo po roce 1992 k odsouzení žádného vedoucího představitele KSČ/KSS.

Odsouzeni nebyli ani žádní vedoucí činitelé komunistické strany v bývalé **Jugoslávii**, jejíž území je poseto masovými hroby, ve kterých leží ostatky obětí teroru Josipa Broze Tita z let upevňování jeho moci na konci 2. světové války a po ní.

z definice nepodléhají promlčení a jejich pachatelé mohou a mají být souzeni kdykoliv, nezávisle na tom, kdy byly zločiny spáchány.

V roce 2014 pak Platforma spustila projekt JUSTICE 2.0, jehož cílem je identifikovat případy dosud nesouzených zločinů proti lidskosti spáchaných, podnicených, podporovaných anebo alespoň tolerovaných komunistickými režimy, u nichž jsou dodnes naživu nejen pachatelé, ale také svědci a – pokud je to možné – i oběti, zvyšovat povědomí široké veřejnosti o těchto zločinech a vzdělávat o nich a pokusit se dosáhnout trestního stíhání pachatelů pomocí nových přístupů ke spravedlnosti. Projekt usiluje o nastolení spravedlnosti prostřednictvím zapojení mezinárodního společenství, ať už diskusí o nové nadnárodní instituci spravedlnosti,²⁰ prostřednictvím principu univerzální jurisdikce nebo přeshraničního trestního stíhání. Platforma angažovala pro projekt mezinárodní právní tým pod vedením (v roce 2023 zesnulého) prof. Dr. Albina Esera, emeritního ředitele Ústavu Maxe Plancka pro zahraniční a mezinárodní trestní právo a někdejšího soudce Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii z německého Freiburgu.

Základní princip trestního práva říká, že zločin byl spáchán pouze tehdy, byl-li předtím definován zákonem (*nullum crimen sine lege praevia*). Zločiny proti lidskosti byly definovány v článku 6 písm. c) Charty Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku z roku 1945 a takzvané norimberské principy se staly běžnou součástí mezinárodního práva. Od časných 50. let byla právní úprava

Badatelský tým projektu JUSTICE 2.0

Spolupracovníci Platformy, kteří prováděli archivní rešerše a identifikovali svědky, oběti a pachatele zabíjení na hranicích bývalého Československa v projektu JUSTICE 2.0, byli Miroslav Lehký, bývalý vyšetřovatel Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky, Miroslav Kasáček, předseda občanského sdružení Paměť, Luděk Navara, novinář a publicista, Lubomír Morbacher, právník a historik, spolu s Martinem Slávikem ze slovenské nevládní organizace Living Memory a Peter Rendek z Platformy. Projekt řídila a tým vedla autorka tohoto článku. Od zahájení práce v září 2014 do podání trestních oznámení v Polsku v říjnu 2015, v Německu v srpnu 2016 a v České republice v září 2017 a předání důkazních materiálů německým vyšetřovatelům v lednu 2018 tým odpracoval na projektu tisíce hodin. Jako právní poradce byl k týmu v roce 2017 přizván advokát Lubomír Müller.

zločinů proti lidskosti uplatnitelná nezávisle na ozbrojeném konfliktu. Je tedy oprávněně se domnívat, že koncept zločinů proti lidskosti byl pro potenciální pachatele od této doby předvídatelný. Je proto důležité zdůraznit, že zločiny, na které se projekt JUSTICE 2.0 soustředí, byly zločiny proti lidskosti podle mezinárodního práva už v době, kdy byly spáchány.

VEŘEJNÉ PREZENTACE PROJEKTU

Hned zkraye byly identifikovány dvě hlavní skupiny zločinů proti lidskosti s dosud žijícími vysoce postavenými pachatelí, kteří nikdy nestanuli před soudem. Byly jimi zabíjení na železné oponě v bývalém Československu v letech 1948–1989 a masové pronásledování, zabíjení a deportace turecké menšiny z Bulharska v letech 1984–1989. Platforma angažovala německého režiséra Stefana Weinerta, aby natočil dokumentární film *JUSTICE 2.0* se svědky těchto zločinů.²¹

Dne 27. května 2015 byla uspořádána první prezentace výsledků

projektu spojená s premiérou filmu v Evropském parlamentu v Bruselu. Platforma požádala českou uměleckou skupinu Pode Bal o vytvoření doprovodné instalace, jež znázorňuje zabití východoněmeckého uprchlíka Hartmuta Tautze na hranicích s Rakouskem samostatně útočícími psy Pohraniční stráže ČSSR. Jeho příběh symbolicky spojuje čtyři dnešní členské státy Evropské unie (Německo, Českou republiku, Slovenskou republiku a Rakousko). Za Tautzovu zbytečnou krutou smrt nebyl dodnes nikdo potrestán. Plastika, jejímiž autory jsou Petr Motyčka a Dan Trantina, byla instalována před hlavním vchodem do Evropského parlamentu.

V následujících letech probíhala veřejná představení projektu na právnických fakultách vysokých škol, v parlamentech a jako součást akcí předsednictví východoevropských členských států v Radě EU v České republice, na Slovensku, ve Slovinsku, Německu, Rumunsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě a Polsku.²² Vzhledem k dobré přístupnosti archivních

20 Na iniciativu Platformy reagovalo nejsilněji Estonsko, které předložilo návrh mezinárodní komise pro vyšetřování komunistických zločinů CICROC - viz <https://www.memoryandconscience.eu/2017/08/24/platform-greets-work-of-eight-eu-member-states-on-cicroc-the-council-for-investigation-of-crimes-of-communist-regimes/> (citováno k 22. 8. 2024), a Polsko, které navrhovalo založení mezinárodního tribunálu - viz https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2023/04/GRZEBYK_ComunistCrimes_www.pdf, s. 105 (citováno k 22. 8. 2024).

21 Viz <https://www.memoryandconscience.eu/category/publications/film-and-video/page/2/> (citováno k 30. 7. 2024).

22 Viz <https://www.memoryandconscience.eu/justice/> (citováno k 30. 7. 2024).

Na této a protější straně instalace plastiky umělecké skupiny Poda Bal *Rekonstrukce jako tragédie a fraška* před Evropským parlamentem v Bruselu (2015). Znázorňuje napadení uprchlíka Hartmuta Tautze psy Pohraniční stráže, jemuž přihlížejí psovodi Ivan Hirner a Oldřich Kovář. V plastice lze nalézt také Vladimíra Putina, Karla Marxe a Slavojе Žižeka. (foto: Neela Winkelmannová)

zdrojů a možnosti kvalitního personálního zabezpečení se projekt JUSTICE 2.0 nadále přednostně zaměřil na zločin zabíjení uprchlíků na hranicích bývalého Československa v letech 1948–1989.

ŽELEZNÁ OPONA V ČSSR

Dne 23. února 1948, dva dny před uchvácením moci v Československu, zavedlo komunisty ovládané ministerstvo vnitra tzv. výjezdní doložky.²³ Od té doby bylo cestování do svobodného světa možné pouze se souhlasem Státní bezpečnosti (StB) a nepovolené pokusy o překročení hranice byly kriminalizovány. Pohraniční stráž (PS) byla posílena a vznikla síť takzvaných pomocníků PS. V letech 1951–1989 byla PS postupně podřízena ministerstvu

národní bezpečnosti, ministerstvu obrany a nakonec ministerstvu vnitra. V roce 1951 byl přijat zákon č. 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic, a na jeho základě vydal ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva rozkaz č. 70 ze dne 14. července 1951, který povoloval použití stříelných zbraní proti civilistům. Tato legislativa zůstala v platnosti až do roku 1989. Na základě rozkazů hlavního náčelníka PS Ludvíka Hlavačky byla v roce 1951 podél hranic založena minová pole a v roce 1952 trojitě drátěné zátarasý. Dalším Hlavačkovým rozkazem z 12. června 1953 byl do těchto zátarasů zaveden elektrický proud o napětí 2000–4000 V. Elektřina pod vysokým napětím, používaná do 31. prosince 1965, usmrtila minimálně sto osob, které se snažily

překonat železnou oponu. Pro lepší představu o povaze státní politiky uveďme, že ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek vydal tajný rozkaz č. 164/1952, na jehož základě měli být lidé zabíjeni na státních hranicích pohřbívání v neoznačených hrobech a příbuzní neměli být o jejich úmrtí informováni. Tento rozkaz zůstal v platnosti do roku 1958. V 70.–80. letech byli na hranicích zavedeni speciálně cvičení tzv. samostatně útočící psi. Jejich použití upravoval např. rozkaz hlavního velitele PS č. 12/1985. Oficiálním cílem těchto opatření bylo původně „likvidovat“ a později „zneškodnit“ prchající osoby. Ty byly souhrnně klasifikovány jako nepřátelé, špioni, sabotéři a později jako narušitelé státních hranic.

V přímém a zamýšleném důsledku státní politiky a legislativy komunistického Československa docházelo tedy na jeho hranicích se Západním Německem a Rakouskem k systematickému a dlouhodobému zabíjení neozbrojených civilistů, mužů, žen (včetně těhotných) a dětí. Uprchlíci umírali na československém území nebo při pronásledování, kdy se už nacházeli na území sousedních zemí. Usmrcování byli také nic netušící lidé pohybující se blízko železné opony. Oběti byly nejrůznějších národností – Češi, Slováci, východní Němci, západní Němci, Rakušané, Poláci, Maďari, Jugoslávci, Francouzi a další. Přicházeli o život za použití stříelných zbraní, min, elektrického proud pod vysokým napětím, sestřelením při pokusu překonat hranici vzduchem, utopením a po útoku speciálně cvičených psů.

Po roce 1989 bylo zdokumentováno více než 320 civilních obětí, které zemřely podél západních hranic

23 Od 1. 4. 1949 byla pak zrušena platnost stávajících cestovních pasů (zákon č. 53/1949 Sb.).

Československa.²⁴ Jejich skutečný počet je ale pravděpodobně vyšší, zejména proto, že praktiky a vedení záznamů byly hlavně v prvních letech diktatury pochybné (viz rozkaz o pohřbívání obětí v neoznačených hrobech).

ZLOČIN PROTI LIDSKOSTI

V poválečném Československu byla *Dohoda o stíhání a potrestání hlavních válečných zločinců Evropské Osy* vydána ve Sbírce zákonů (č. 164/1947 Sb.) spolu se statutem Mezinárodního vojenského soudního dvora v Norimberku. Od roku 1947 se tedy definice zločinů proti lidskosti stala součástí československého právního řádu. Později, s platností od 1. ledna 1970, trestní zákon dokonce výslovně zahrnul vraždu spáchanou jako zločin proti lidskosti mezi nepromlčitelné zločiny. V souvislosti s ratifikací *Úmluvy o nepromlčitelnosti válečných zločinců a zločinů proti lidskosti* se v zákoně č. 148/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb., stanovilo novým § 67 a), že uplynutím promlčecí doby nezaniká trestnost mj. trestného činu vraždy, ublížení na zdraví, omezování osobní svobody a zbavení osobní svobody, pokud byly spáchány za takových okolností, že zakládají válečný zločin nebo zločin proti lidskosti podle předpisů mezinárodního práva. Platforma tedy argumentuje, že zabíjení na hranicích v Československu bylo zločinem proti lidskosti minimálně od 1. ledna 1970.

KDO ŘÍDIL POHRANIČNÍ STRÁŽ?

Platforma se ve svém projektu JUSTICE 2.0 inspirovala německými „Mauerschützenprozesse“. Pro účely

trestního stíhání bylo tedy potřeba najít listinné důkazy, že Pohraniční stráž byla přímo řízena z nejvyššího patra státu. A to se povedlo. Tým projektu JUSTICE 2.0 byl schopen na základě nově objevených archiválií prokázat jasnou linii velení počínaje předsednictvem ÚV KSČ přes ministra vnitra, jeho náměstka zodpovědného za PS po náčelníka HSPS OSH a jeho 1. zástupce - náčelníka štábu. V archivech tým dále dohledal rozkazy ministrů vnitra stanovující organizační řád HSPS OSH, tajné předpisy regulující strukturu a činnost PS a jejich jednotek - praporů a rot - a rozkazy náčelníka HSPS OSH.

Jako klíčové listinné důkazy našel badatelský tým v Národním archivu ČR pět usnesení předsednictva ÚV KSČ se všemi podklady včetně prezidenčních listin z 15. prosince 1971, 13. července 1973, 4. října 1979, 22. května 1981 a 7. ledna 1987, která upravují detaily organizace, řízení

a výkonu služby PS a pověřují především ministra vnitra provedením konkrétních opatření, jež povedou k dosažení těchto cílů.

Ministr poté vydával rozkazy a nařízení, kterými tyto úkoly plnil. Náměstek ministra vnitra pro PS, náčelník HSPS OSH a velitelé jednotlivých brigád PS následně vydávali rozkazy svým podřízeným v řetězci velení až na nejnižší úroveň k vojákům, kteří byli povoláni k výkonu povinné vojenské služby na státních hranicích. Tito nezkušení mladí muži ve věku okolo dvaceti let byli podrobováni politické indoktrinaci a neustálému drilu a stresu. Měli za jakoukoliv cenu zabránit prchajícím osobám v překročení státní hranice. Byli to ve většině případů oni, kdo stříleli a zabíjeli. Za úspěšné zákroky proti „narušitelům státních hranic“ pak dostávali materiální dary jako například hodinky, dodatečné dny volna nebo peněžité

²⁴ PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945-1989*. ÚDV, Praha 2006. V této publikaci však nejsou zahrnuty všechny známé oběti, jako např. Johann Dick, zabitý 18. 9. 1986. Jeho případ M. Pulec zpracoval samostatně pro projekt ÚSTR *Dokumentace usmrčených na československých státních hranicích 1948-1989* - viz <https://www.ustrcr.cz/uvod/dokumentace-usmr-cenych-statni-hranice/usmr-ceni-statni-hranice-portrety/johann-dick/> (citováno k 30. 7. 2024).

odměny. Totalitní režim tak zneužíval sotva odrostlé děti jako nástroj pro plnění politik, které byly v rozporu s mezinárodně uznanými lidskými právy. Vojáci základní služby se stávali přímými pachateli nejtěžších totalitních zločinů. Z právního hlediska však největší, nepřímou, trestněprávní zodpovědnost nesli strůjci režimu ochrany státních hranic, konkrétně členové předsednictva ÚV KSČ.

Husák se musel omluvit a stát zaplatil vdově po panu Dickovi odškodné ve výši 100 tisíc DM

Důležité bylo dále prokázat, že vedení komunistické strany a státu mělo také detailní zpětnou vazbu. Tým Platformy dohledal listinné důkazy potvrzující, že usnesení předsednictva ÚV KSČ byla založena na podrobných zprávách o činnosti PS za předchozí roky podávaných ministrem vnitra a že politbyro také dostávalo pravidelné informace o výkonu služby velitelů PS, na jejichž základě rozhodovalo o jejich jmenování a setrvání ve funkci. Badatelský tým projektu JUSTICE 2.0 byl také schopen doložit, že vedení KSČ bylo informováno o případech zabíjení civilistů podél hranic. To dokazují například Platformou nalezené tajné dokumenty datované 31. srpna 1967, ve kterých náčelník HSPS OSH posílá ÚV KSČ zprávu velitele bratislavské brigády PS o vyšetřování zabití východoněmeckého občana Richarda Schlenze 27. srpna 1967 a usnesení předsednictva ÚV KSČ z 10. dubna 1985, které bere na vědomí zprávu ministra vnitra, v níž se mimo jiné popisuje zabití Františka Faktora 30. října 1984 po překročení rakouských hranic. Známo bylo již, že

se vedení strany a státu muselo snažit odčinit zabití západoněmeckého občana Johanna Dicka na západoněmeckém území nedaleko hranic 18. září 1986. Tehdy se po mezinárodním skandálu musel prezident Gustáv Husák omluvit Spolkové republice Německo a stát zaplatil vdově po panu Dickovi odškodné ve výši 100 tisíc DM.²⁵

Tým projektu byl tedy schopen v souhrnu doložit listinnými důkazy, že osoby v celém řetězci velení, počínaje předsednictvem ÚV KSČ, věděly nebo měly důvod vědět, že v důsledku politik a regulací, které vytvářely, byli na hranicích zabíjeni civilisté.

REKONSTRUKCE PERSONÁLNÍ HIERARCHIE

Na základě archivních rešerší provedl dále tým projektu JUSTICE 2.0 úplnou personální rekonstrukci československé Pohraniční stráže a jejích nadřazených orgánů pro období let 1965–1989, během kterého zahynulo posledních 33 civilních obětí československé železné opony.²⁶ Pro každou oběť byl sestaven řetězec velení lidí odpovědných za její smrt, který zahrnoval tyto osoby: členy předsednictva ÚV KSČ, ministra vnitra, jeho náměstka pro PS, náčelníka HSPS OSH, náčelníka štábu – 1. zástupce náčelníka HSPS OSH, zástupce náčelníka HSPS OSH pro věci politické, velitele brigády, náčelníka štábu brigády, zástupce velitele brigády pro věci politické, velitele praporu, zástupce velitele praporu pro věci politické, velitele roty, zástupce velitele roty, zástupce velitele roty pro věci politické, dozorující důstojníky a členy zasahujících hlídek.²⁷ Jednalo se celkem o cca 250–300 osob,

u kterých bylo možné podle ročníku narození vycházet z toho, že byly v roce 2016 naživu. Za povšimnutí stojí intenzita ideologického ovládnutí každé úrovně hierarchie PS komunistickou stranou prostřednictvím zástupců velitelů pro věci politické (tzv. politruků). Do rešerše odpovědných osob nebyly zahrnuty další orgány zodpovědné za státní správu, personální záležitosti PS a vyšetřování incidentů na státních hranicích, jako bylo plénum ÚV KSČ, XIII. oddělení ÚV KSČ (oddělení státní administrativy), Rada obrany státu, Státní bezpečnost, Zpravodajská služba Generálního štábu (ZSGŠ), Vojenská prokuratura a další. Výsledný seznam odpovědných osob tedy zdaleka nereflektuje celou šíři subjektů spolupovědných za zabíjení uprchlíků na hranicích.

TRESTNÍ OZNÁMENÍ V POLSKU

V rámci zkoumání možností přeshraničního trestního stíhání podala Platforma dne 23. října 2015 trestní oznámení za zabití sedmi osob různých národností – občanů PLR, NDR, SRN a ČSSR – a zranění dvou občanů NDR na hranicích ČSSR své členské organizaci, Institutu národní paměti a Hlavní komisi pro stíhání zločinů proti polskému národu (Instytut Pamięci Narodowej – Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu) ve Varšavě. Po domluvě s polskými vyšetřovateli bylo těžiště přesunuto pouze na polské oběti. Tým Platformy poté dohledal a polským kolegům předal archivní důkazy o zabití třinácti Poláků elektrickým proudem na hraničních zátarasech v době, kdy byl ministrem vnitra Lubomír Štrougal (1961–1965).²⁸ Polští vyšetřovatelé v reakci na to

25 NAVARA, Luděk: *Příběhy železné opony*. Host, Brno 2004, s. 165.

26 Seznam byl převzat z publikace PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Navíc jsme zahrnuli případ Johanna Dicka, zabitého 18. 9. 1986.

27 Viz brožura JUSTICE 2.0 - YEAR 2 – memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2024/08/brochure_YEAR2_web.pdf (citováno k 6. 9. 2024).

zahájili jeho trestní stíhání. V roce 2017 se Platformě podařilo najít místa posledního odpočinku šesti z těchto obětí, jejichž ostatky stále leží v neoznačených hrobech v České republice a na Slovensku.²⁹ Hlavní komise pro stíhání zločinů proti polskému národu poté jednala s Nejvyšším státním zastupitelstvím v Brně o možnosti exhumace ostatků zemřelých, k čemuž však dodnes nedošlo. Dne 8. června 2020 informoval deník *Rzeczpospolita*, že polští vyšetřovatelé uvažují o vydání mezinárodního zatykače na Lubomíra Štrougala,³⁰ což vzbudilo v České republice rozruch. Tento krok však polská justice neučinila a polská cesta ke spravedlnosti skončila Štrougalovou smrtí v roce 2023.

VÝSLEDKY PRÁCE ÚDV V LETECH 1995–2006

Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky (ÚDV), který zahájil svou činnost v roce 1995, přestal před několika lety zveřejňovat pravomocné rozsudky, kterých dosáhl, na své webové stránce.³¹ Podle dat veřejně prezentovaných ÚDV v roce 2014 byli do roku 2006 za zabití civilistů na hranicích pravomocně odsouzeni pouze tři vojíní Pohraniční stráže a jeden důstojník ZSGŠ: dva z vojínů k podmíněným trestům odnětí svobody, jeden k trestu 18 měsíců nepodmíněně a důstojník ZSGŠ k trestu 3 let nepodmíněně.³² Vzhledem k počtu více než 320 zdokumentovaných obětí se jedná o tristní bilanci, opět dokládající

zmiňovanou všeobecně nízkou ochotu orgánů činných v trestním řízení a soudů v postkomunistických zemích účinně stíhat zločiny minulého režimu a zároveň ignorování trestní odpovědnosti vyšších pater vojenského a politického velení a vedení státu.

PŘÍBĚHY ŽELEZNÉ OPONY

Za této situace podali dne 16. června 2008 autoři cyklu pořadů ČT Ostrava *Příběhy železné opony* Josef Albrecht, Luděk Navara, Lenka Poláková a Jaroslav Hutka trestní oznámení Nejvyšší státní zástupkyni České republiky v Brně. Týkalo se zabití celkem 246 lidí na hranicích dnešní České republiky se Spolkovou republikou Německo a Republikou Rakousko v letech 1948–1989 jako zločinu proti lidskosti. Po osmi letech (!) vydal ÚDV 1. července 2016 vyrozumění o zastavení šetření v délce pouhé jedné stránky textu. Úřad se zabýval třemi body – zaminováním hranic a elektrifikací drátěných zátarasů, kde došel k závěru, že „*trestní stíhání je nepřipustné, neboť jde o osoby, které zemřely nebo byly prohlášeny za mrtvé*“, a odpovědností bývalého ministra vnitra Lubomíra Štrougala za používání elektrifikace drátěných zátarasů, což uzavřel slovy, že „*je trestní stíhání promlčeno*“ (viz dopis Luďku Navarovi na následující straně). ÚDV se tedy zabýval pouze odpovědností za technická řešení ochrany státních hranic platná do roku 1965 a zcela ignoroval skutkovou podstatu zabíjení lidí střelnými zbraněmi či útočícími psy do roku 1989.

PŘÍPAD HARTMUTA TAUTZE

Hartmuta Tautze, osmnáctiletého maturanta z Magdeburgu, potrhali dne 8. srpna 1986 samostatně útočící psi (tzv. SUPi) Pohraniční stráže při pokusu o překročení hranice do Rakouska za Bratislavou-Petržalkou. Zemřel v ranních hodinách příštího dne na následky šoku a ztráty krve, protože mu pohraničníci neposkytli první pomoc. Právě jeho případ používá projekt JUSTICE 2.0 jako symbolický, neboť jednoznačně demonstrovuje nesmyslnost a nelidskost zabíjení prchajících neozbrojených lidí na hranicích – jako zločin, který musí být jasný každému.

Nešlo jen o to, přitáhnout na základě kruté smrti mladého muže pozornost mezinárodní veřejnosti k problematice nepotrestání nepromlčitelných zločinů komunismu, ale také o podporu rodiny v procesu truchlení a vyrovnávání se s jeho smrtí. Dne 9. srpna 2016, u příležitosti třicátého výročí jeho úmrtí, nechala Platforma spolu se slovenským Ústavem památi národa a Bratislavským samosprávným krajem postavit na místě činu pomník (viz fotogalerie Místa paměti na železnou oponu v tomto čísle *Paměti a dějin*).

V návazném průlomovém kroku dosáhl 13. března 2017 JUDr. Lubomír Müller u okresního soudu Bratislava I. posmrtné rehabilitace Hartmuta Tautze. Následně byla pozůstalým vyplacena Ministerstvem spravedlnosti SR částka 3 319,40 eur (tehdy přibližně 100 tisíc korun) jako odškodné za jeho smrt.

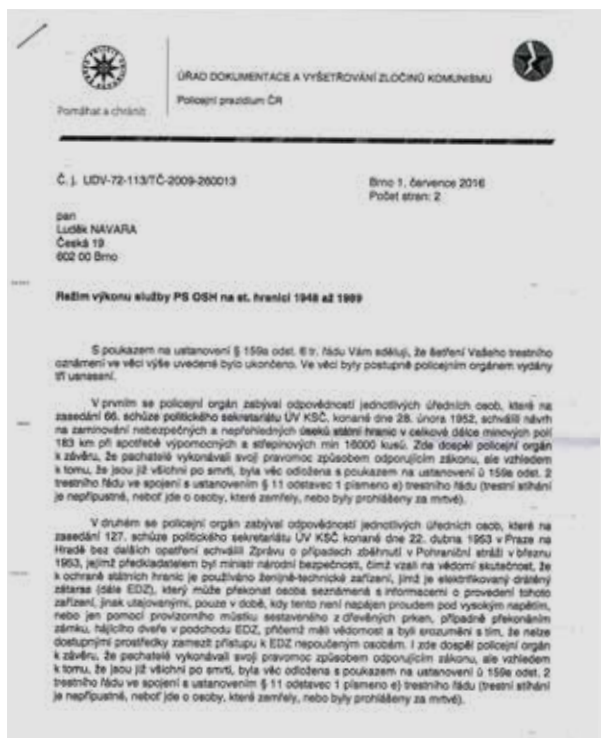
28 Podle rešerší projektu JUSTICE 2.0 byl Lubomír Štrougal odpovědný za smrt 33 osob ve funkci ministra vnitra a 27 osob ve funkci člena politbyra ÚV KSČ, tedy celkem 60 (!) nevinných civilistů, kteří zemřeli na hranicích ČSSR.

29 Tisková zpráva Platformy – viz <https://www.memoryandconscience.eu/2017/07/27/platform-has-located-graves-of-six-of-the-thirteen-electrocuted-polish-victims-for-whose-death-lubomir-strougal-is-responsible/> (citováno k 30. 7. 2024).

30 Viz <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/polsky-ustav-chce-pozadat-o-vydani-expremiera-strougala-vini/r~75308ageaa4f11ea9d-470cc47ab5f122/> (citováno k 30. 7. 2024).

31 Viz <http://www.policie.cz/clanek/pravomocne-rozsudky.aspx> (citováno k 30. 7. 2024). Stránka je t. č. bez obsahu.

32 SLÁVIK, Martin: *Vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou v trestnoprávnej rovine v krajinách bývalého Československa*. Dizertačná práca. MUNI, Brno 2022, příloha č. 2 – viz https://is.muni.cz/th/h3sco/Martin_Slavik_Dizertacna__praca.pdf (citováno k 30. 7. 2024).

Dopis ÚDV Luďku Navarovi z 1. července 2016 s vyznamením o zastavení šetření smrti 246 lidí na železných opeňkách v Československu. Vzápětí podala Platforma evropské paměti a svědomí trestní oznámení ve věci zabití pěti Němců na hranicích ČSSR Nejvyššímu spolkovému státnímu zástupci v Karlsruhe (repro: archiv Luďka Navary)

Tento precedens dal vzniknout nové odnoži projektu JUSTICE 2.0. Platforma evropské paměti a svědomí spolu s advokátem Müllerem při příležitosti výročí pádu Berlínské zdi zveřejnila 6. listopadu 2017 v Německu výzvu, v níž nabídla bývalým občanům NDR zadrženým při pokusu přejít hranice z ČSSR na Západ návod, jak postupovat při žádosti o rehabilitaci před soudy ČR a SR.³³ Do dnešní doby tak JUDr. Müller dosáhl soudní rehabilitace a odškodnění více než 60 bývalých východoněmeckých uprchlíků zatčených, zraněných nebo zabitých na hranicích bývalé ČSSR se SRN a Rakouskem. Zároveň to umožnilo pozůstalým a poškozeným připojit se k obžalobě v následujících případech trestního stíhání pachatelů prostřednictvím právního zastoupení JUDr. Müllerem.

TRESTNÍ OZNÁMENÍ V NĚMECKU

Po zmíněném jednostránkovém vyznamení ÚDV z 1. července 2016 mohla Platforma s klidným svědomím podat 19. srpna 2016 trestní oznámení Nejvyššímu státnímu zástupci Spolkové republiky Německo v Karlsruhe. Vypracovala je renomovaná advokátní kancelář Derra, Meyer & Partner z Berlína a podepsala je autorka tohoto textu. Týkalo se pěti Němců zabitých na hranicích tehdejší ČSSR se Spolkovou republikou Německo a Republikou Rakousko v letech 1967–1986. Přiložen byl posudek autora komentáře k trestnímu zákoníku prof. Albina Esera o právní kvalifikaci těchto činů jako vraždy, která je podle německého trestního práva nepromlčitelná. Součástí trestního oznámení byl jmenný seznam

67 v té době pravděpodobně žijících pachatelů v celém řetězci velení od vojáků základní vojenské služby až po členy politbyra ÚV KSČ – bývalého generálního tajemníka KSČ Milouše Jakeše, bývalého ministra vnitra a předsedu vlády ČSSR Lubomíra Štrougala, bývalého předsedu vlády SR Petera Colotku a další, jakož i soubor právních norem, rozkazů ministra vnitra a vnitřních předpisů upravujících činnost Pohraniční stráže ČSSR, kopie denních hlášení PS zachycujících smrtelné incidenty a usnesení ze zasedání politbyra ÚV KSČ týkající se ochrany státních hranic.

Trestní oznámení bylo rozhodnutím Německého spolkového soudu přiděleno státnímu zastupitelství v bavorském Weidenu, vyšetřující policejní složkou se stal Zemský

33 Viz <https://www.memoryandconscience.eu/2017/11/06/call-on-former-east-german-refugees-arrested-in-czechoslovakia-until-1989-to-apply-for-rehabilitation-and-compensation/> (citováno k 30. 7. 2024).

kriminální úřad v Mnichově. Bylo zahájeno vyšetřování trestného činu vraždy. V lednu 2018 předal tým Platformy bavorským vyšetřovatelům na jednání ve Weidenu tisíce stran kopií archiválií a důkazních materiálů. V roce 2019 vznikl Joint Investigation Team (JIT),³⁴ společný vyšetřovací tým s českou stranou – obvodním státním zastupitelstvím Praha 1 a ÚDV, s cílem usnadnit přeshraniční policejní práci, výsledky pachatelů a svědků, předkládání originálů archivních dokumentů atd. Ačkoliv bylo pro toto trestní oznámení vzorem trestní stíhání pachatelů zabíjení lidí na vnitroněmecké hranici, během kterých padlo za třináct let 132 pravomocných rozsudků v celém řetězci velení až do nejvyšších pater strany a státu bývalé NDR, německá strana za osm let od podání trestního oznámení nepodnikla žádné veřejně oznámené kroky. Němečtí vyšetřovatelé však vystupují k případům v médiích.³⁵

NOVÝ POKUS V ČR

Dne 21. září 2017 pak podala Platforma další trestní oznámení Nejvyššímu státnímu zástupci České republiky v Brně. Připravili je a záznam o předání podepsali autorka tohoto článku, Lubomír Morbacher, Miroslav Kasáček, Miroslav Lehký a Luděk Navara. Týkalo se zbývajících 28 ze 33 osob různých národností zabitých na hranicích ČSSR se Spolkovou republikou Německo a Republikou Rakousko v letech 1965–1989 jako obětí zločinu proti lidskosti. Součástí trestního oznámení byl jmenný seznam cca 250–300 v té době pravděpodobně žijících pachatelů³⁶ v celém

řetězci velení od vojáků základní vojenské služby až po dosud žijící členy politbyra ÚV KSČ Milouše Jakeše, Lubomíra Štrougala, Petera Colotku a další, jakož i prakticky stejný soubor archivních dokumentů, jaký byl podán v Německu. Trestní oznámení obnášelo sedm šanonů dokumentů a stejné materiály v digitální podobě na elektronickém úložišti.

I toto trestní oznámení doputovalo na ÚDV. I když se od té doby dva případy dostaly až před soud, většina odpovědných osob z řad vedení KSČ a státu se soudního procesu nedožila. Peter Colotka nebyl ani obviněn, neboť 20. dubna 2019 zemřel. Dne 26. listopadu 2019 ÚDV sdělil obvinění Milouši Jakešovi, Lubomíru Štrougalovi a bývalému ministru vnitra Vratislavu Vajnarovi za zvlášť závažný zločin zneužití pravomoci úřední osoby v souvislosti se střelbou proti lidem, kteří chtěli opustit Československo. Jakeš ale 9. července 2020 zemřel, a tak bylo jeho trestní stíhání zastaveno. Obvodní státní zastupitelství pro Prahu 1 navíc zastavilo i trestní stíhání Štrougala a Vajnara na základě předložených posudků, podle kterých údajně trpí duševní chorobou. Badatelský tým projektu JUSTICE 2.0 však zjistil, že oba posudkoví lékaři sloužili za minulého režimu v armádě, přičemž jeden z nich byl členem KSČ a pracoval u protivzdušné obrany státu s prověrkou na stupeň „mobilizace“, což zakládá podezření na podjatost. Archivní doklady o této skutečnosti Platforma předložila dozoruujícímu městskému státnímu zástupci v Praze Martinu Erazímovi, který je vzal na vědomí, zdravotní posudky však zůstaly

nezpochybněny. Teprve u Ústavního soudu dosáhl zástupce poškozených a pozůstalých Lubomír Müller nálezu z 3. prosince 2021, kterým bylo rozhodnutí Městského státního zastupitelství zrušeno. To však uhrálo obviněným čtrnáct měsíců času.

Mezitím se ÚDV až do roku 2022 zabýval tím, že zkoumal trestní odpovědnost jedenácti zemřelých členů politbyra ÚV KSČ – Vasila Bilaka, Petera Colotky, Karla Hoffmanna, Gustáva Husáka, Aloise Indry, Ignáce Janáka, Antonína Kapka, Josefa Kempného, Josefa Korčáka, Josefa Lenárta a Františka Pitry a dospěl k závěru, že sice spáchali zvlášť závažný zločin zneužití pravomoci úřední osoby, avšak nelze je stíhat, protože zemřeli (usnesení ÚDV z 26. listopadu 2020), dále zemřelého člena politbyra Ladislava Adamce (usnesení z 3. srpna 2021), sedmnácti z většiny již zemřelých členů politbyra – Břetislava Bendy, Josefa Čížka, Eugena Erbana, Václava Hůly, Miroslava Huščavy, Ivana Knotka, Hany Kožešníkové, Antonína Mladého, Vasila Mohority, Valérie Petřincové, Ludvíka Svobody, Ondřeje Šalinga, Miroslava Štěpána, Karla Urbánka, Miroslav Válka, Miroslava Zajíce a Miroslava Zavadila, u nichž došel k závěru, že nejde o podezření z trestného činu (usnesení z 25. srpna 2021), a zemřelého člena politbyra Jaromíra Obziny (usnesení z 9. února 2022).

Usnesením ze 7. ledna 2021 zahájil ÚDV trestní stíhání žijícího člena politbyra ÚV KSČ Jana Fojtíka, to bylo však zastaveno, když Ústavní soud 22. února 2023 potvrdil jeho nepřipustnost vzhledem ke zdravotnímu stavu uvedeného. Usnesením ze 16. května 2022 pak zahájil ÚDV

34 Viz <https://hlidacipes.org/zlociny-na-hranicich-vysetruje-spolecny-cesko-nemecky-tym-v-hledacku-ma-vojaky-i-jakese-ci-strougala> (citováno k 30. 7. 2024).

35 Např. dokumentární film *Europas tödlichste Grenze. Tragödien am eisernen Vorhang*, arte, ARD, 2022 – viz <https://www.youtube.com/watch?v=3UPInz4kIcs> (citováno k 30. 7. 2024).

36 Jde o způsob počítání, neboť někteří z nich nesou odpovědnost za více mrtvých, případně za mrtvé v době různých svých funkcí.

Jan Muzikář (nar. 1934) se u soudu pro Prahu 1 zodpovídá ze svého podílu odpovědnosti na smrti tří lidí (včetně Hartmuta Tautze) a zranění jedenácti dalších (foto: Jakub Šafránek / ÚSTR)

stíhání žijícího bývalého ministra vnitra Františka Kincla, státní zástupce ho však definitivně zastavil dne 5. května 2023 kvůli duševní chorobě tohoto někdejšího komunistického prominenta.

Dne 6. února 2023 zemřel Lubomír Štrougal. Dne 25. dubna 2023, tedy šest až sedm let po podání trestních oznámení, bylo zahájeno u Obvodního soudu pro Prahu 1 průlomové hlavní líčení proti obžalovanému Vratislavu Vajnarovi. Ten však po měsíci rovněž zemřel.

Na následný dotaz o stavu vyšetřování na německé straně informoval státní zástupce z německého Weideny dopisem z června 2023 Platformu, že česko-německý JIT aktivně pracuje, že byly důkladně vyhodnoceny zdroje a archivní dokumenty jak v Německu, tak v České republice,

že bylo vyslechnuto mnoho svědků a zhotoveno několik právních posudků, které byly použity při argumentaci při obžalobě bývalého ministra Vajnara, a že je nadále vyhodnocována trestní odpovědnost dalších osob za případy zabíjení na hranicích. Postoj německé strany je podle něj takový, že musí být dána České republice přednost ve vyrovnávání se s vlastní komunistickou minulostí, v čemž ji německá strana podporuje.

Uplynul další rok. Usnesením ze dne 30. června 2023 pak obvinil ÚDV náčelníka štábu – l. zástupce náčelníka HSPS OSH Jana Muzikáře, kterému bylo v té době 89 let, ze spáchání zločinu zneužití pravomoci úřední osoby ve věci zabití Františka Faktora, Hartmuta Tautze a Johanna Dicka a zranění Siegfrieda Karla Fröbela, Jürgena Seiferta, Wolfganga Güntera

Hofmanna, Uwe Lenzendorfa, Ullricha a Kerstin Lydie Trautweinových, Thomase Bartsche, Güntera Herberta Zeha, Rene Rödera, Steffena Schlegela a Heiko Schmotze. Hlavní líčení bylo zahájeno 11. června 2024, prakticky tedy po roce, u Obvodního soudu pro Prahu 1 za přítomnosti obžalovaného. Ten je podle posudku v poměrně dobré zdravotní kondici. Po přednesení obžaloby však jakoukoliv vinu odmítl, požádal, aby se zbytek řízení konal v jeho nepřítomnosti, a opustil soudní síň. Jednání pokračovalo 24. července 2024 výslechy svědků.

PRIORITU MAJÍ VYHAZOZY Z ČSLA

Autoři tří v tomto textu zmíněných trestních oznámení napsali ke Dni lidských práv 10. prosince 2023, který si připomínáme na výročí schválení Všeobecné deklarace lidských práv v roce 1948, stížnost na z jejich pohledu dlouhodobě neuspokojivou činnost Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR předsedovi Senátu PČR Miloši Vystrčilovi a předsedovi Bezpečnostního výboru Poslanecké sněmovny PČR Pavlu Žáčkovi.³⁷ V reakci na to uspořádal Pavel Žáček 4. března 2024 na Bezpečnostním výboru PSP seminář *ÚDV včera, dnes a zítra. Orgány činné v trestním řízení a vyšetřování zločinů komunismu*.³⁸ Během něj vyšlo najevo, že prioritou současné ředitelky³⁹ Evy Micháلكové, která vede tento úřad od roku 2015, skutečně není trestní stíhání pachatelů zabíjení civilistů na hranicích bývalé ČSSR, ale např. nespravedlivé vylučování důstojníků ČSLA z armády po roce 1968.⁴⁰ V zemi, která nemá spočítané oběti komunismu

37 Viz zpráva Pavla Žáčka v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.

38 Viz <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=4906&ido=1552&td=19&cu=8> (citováno k 30. 7. 2024).

39 Evu Micháلكovou nahradil v čele ÚDV 1. srpna 2024, tedy po redakčním zpracování tohoto článku, její dosavadní náměstek Dalimil Sypták. O tom, jaké priority si nastavil, hovoří v příspěvku, který najdete v tomto čísle *Paměti a dějin*.

40 Projev plk. Evy Micháلكové – viz <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=241145> (citováno k 30. 7. 2024).

s přesností ani na tisícovky osob, v níž leží řady jejich těl v neoznačených masových hrobech, jako jsou ty v pražských Ďáblicích, která dosud ani nepojmenovala všechny zločiny komunistů proti lidskému životu, a v situaci, kdy by měla naléhavě řešit stíhání bývalých vysoce postavených pachatelů zabíjení na hranicích, kteří jsou v pokročilém věku, se autorce článku jeví priority šéfky českých vyšetřovatelů komunistických zločinů jako mírně řečeno scestné.

ZÁVĚR

Přes kritiku práce ÚDV je však podle autorky tohoto článku třeba hodnotit dosavadní výsledky trestních oznámení Platformy v rámci projektu JUSTICE 2.0 pozitivně.

Polští vyšetřovatelé zahájili trestní stíhání Lubomíra Štrougala a alespoň diskuse o mezinárodním zatykači na bývalého komunistického premiéra a jeho možném vydání do Polska v roce 2020 byla něčím dosud nevídaným. Německá justice akceptovala argumentaci o nepromlčitelnosti zločinů na hranicích ČSSR, německé orgány činné v trestním řízení zahájily trestní stíhání bývalých československých pachatelů. V roce 2019 vznikl společný německo-český vyšetřovatelský tým, který dodnes na případech pracuje. Autorka článku je toho názoru, že za veškeré viditelné úkony, které v reakci na trestní oznámení z roku 2017 podnikl ÚDV, vděčíme existenci tohoto týmu.

ÚDV po trestních oznámeních Platformy změnil názor z roku 2016 a začal znovu vyšetřovat zabíjení lidí na železné oponě, tentokrát konečně od nejdříve postavených odpovědných osob. Nyní formuluje skutkovou podstatu zabíjení lidí na hranicích jako zvláště závažný zločin zneužití

pravomoci úřední osoby. Na základě trestních oznámení Platformy byli poslední žijící členové předsednictva ÚV KSČ konfrontováni s otázkou své osobní odpovědnosti za zabíjení civilistů v době diktatury. Milouš Jakeš, Lubomír Štrougal, Jan Fojtík a František Kincl se dožili zahájení trestního stíhání, byť u posledních dvou bylo ze zdravotních důvodů zastaveno, a bývalý ministr vnitra Vratislav Vajnar a bývalý náčelník štábu – 1. zástupce náčelníka HSPS OSH Jan Muzikář se dožili i zahájení hlavního líčení před soudem.

Vedlejší, důležitou odnoží projektu JUSTICE 2.0 jsou díky Lubomíru Müllerovi od roku 2017 soudní rehabilitace a odškodňování z velké části německých obětí československé železné opony ze 70. a 80. let v České republice a na Slovensku.

Projekt JUSTICE 2.0 tím přináší nejen spravedlnost pro pachatele, ale také zadostiučinění pro oběti a hojení traumatu v rodinách, které byly postiženy totalitním zločinem. Pozůstalí a poškození se připojují k obžalobě, což jim dává významnou morální satisfakci. Projekt dal vzniknout novému pomníku pro oběť železné opony, který inspiruje k budování dalších. V médiích a veřejném prostoru v České republice, na Slovensku, v Německu, Rakousku, Polsku, Rumunsku, baltských státech i dalších zemích opakovaně vzniká a rozvíjí se diskuse k tématu nepromlčitelnosti zločinů komunismu, včetně iniciativ na vládních úrovních k jejich mezinárodnímu stíhání, což vzdělává, pomáhá udržovat paměť a zvyšovat povědomí o významu spravedlnosti pro budování zdravé demokratické společnosti. V době trvání projektu došlo také k několika dalším průlomovým případům odsouzení komunistických pachatelů, např. v Rumunsku (viz infobox), na nichž se podílely členské

instituce Platformy. Projektu JUSTICE 2.0 se tak za deset let podařilo viditelným dílem přispět k hojení ran způsobených vybudováním železné opony a rozdělením Evropy v době studené války.

V případě Jana Muzikáře jsou na 29. října 2024 naplánovány závěrečné řeči před soudem, je tedy možné očekávat rozsudek. Jednalo by se o první verdikt ve věci zabíjení civilistů na hranicích ČSSR vynesený více než šestnáct let po podání trestního oznámení skupinou aktivistů v roce 2008. Snad tedy dojde i na spravedlivý trest za smrt Hartmuta Tautze, maturanata a klarinetisty, který utíkal z NDR, protože mu z politických důvodů nedovolili studovat hudbu. Odsouzení prvního pachatele z řad strůjců nelidského režimu by také představovalo další záruku do budoucna, že se podobné uzavření hranic a uvěznění lidí v diktatuře nebude opakovat. Držme palce. 🇺🇸

NEELA WINKELMANNOVÁ (1969) vystudovala Přírodovědeckou fakultu UK v Praze a Postgraduální školu lékařských věd Cornellovy univerzity v New Yorku.

V letech 2005–2008 pracovala jako asistentka senátora Martina Mejstříka, v letech 2009–2011 vedla pracovní skupinu pro založení Platformy evropské paměti a svědomí v ÚSTR a v letech 2011–2018 byla výkonnou ředitelkou Platformy. Je mj. autorkou putovní výstavy *Totalita v Evropě* (ÚSTR a Platforma evropské paměti a svědomí, 2013), prezentované dodnes ve dvaceti zemích, čítanky pro středoškoláky *Abychom nezapomněli. Výpověď o totalitě v Evropě*, která vyšla dosud ve dvou vydáních a jedenácti jazycích (2. vydání, Platforma evropské paměti a svědomí, Praha 2021), či spoluautorkou deskové hry *Přes železnou oponu, jež má zatím šest jazykových mutací* (Platforma evropské paměti a svědomí, Praha 2017). Je členkou poradního sboru ředitele Ústavu pro vyšetřování komunistických zločinů a paměti rumunského exilu IICCMER a redakční rady časopisu ÚSTR *Securitas Imperii*.